

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

*Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštosios mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

anot Kulakausko, ir yra „nežymi riba“, skirianti jo ir Hilferdingo pažiūras: „Hilferdingui lietuviai – tauta – potenciali etnosocialinė bendrija, žinoma, turinti būti galingos rusų civilizacijos įtakoje, „draugiška rusams“. V. Kuliniui gi lietuviai tik viena iš Rusijos (ir rusiško ar bent tokiu turinčio būti) Šiaurės Vakarų krašto tautinių mažumų – etnokultūrinių bendrijų, irgi, be abejo, turinčių būti rusų „globoje“³⁴.

Manytume, šie du straipsniai nesudaro prielaidų teiginiui, esą jų autoriai etninius lietuvius ateityje įsivaizdavo kaip skirtingo taksonominio lygio kolektyvinius individus. Kulinas tik siūlė dar subtilesnę politiką, kuri, jo supratimu, tiesiogiai su etniniais lietuviais nebuvo susijusi, – tiek Hilferdingo straipsnyje, tiek Kulino recenzijoje lietuviams numatomos identiškos galimybės mokytis gimnazijose ir gimtąją kalbą. Be to, nereikėtų pamiršti tos aplinkybės, jog Hilferdingas buvo vienas iš rusiškų rašmenų įvedimo lietuvių raštijoje iniciatorių³⁵.

Stipendijų skyrimo tvarka

Apžvelgę šių stipendijų atsiradimo aplinkybes, turime aptarti ir jų skyrimo eigą. 10 stipendijų nebuvo suteikiama, nes Liaudies švietimo ministerijos skiriamos šiam reikalui sumos užtekdavo tik ⁹36. Be to, stipendininkai iš pradžių buvo siunčiami tik į Maskvos universitetą, nors, atrodo, kad tokio nurodymo „iš viršaus“ nebūta. Taip manyti verčia stipendijų skyrimo tvarka 1869 m., kai buvo pasiūlyti Suvalkų gimnazijos absolventai Mečislovas Blaškevičius ir Žygimantas Bžoska, nenurodant universiteto, kuriame jie norėtų studijuoti³⁷. Tik vėliau, kai iš Peterburgo atėjo paklausimas apie konkrečią aukštąją mokyklą, buvo nurodytas Maskvos universitetas³⁸. Vėliau šios stipendijos buvo skiriamos ir Peterburgo universiteto studentams. Nebuvo laikomasi ir nustatytos stipendijų skyrimo tvarkos. Mat dažnai norą gauti „lietuviškas stipendijas“ pareiškėdavo jau studijuojantys Maskvoje buvę Suvalkų ir Marijampolės gimna-

³⁴ A. Kulakauskas, *Pradžios mokykla...*, l. 121.

³⁵ R. Vėbra, *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 m.*, Vilnius, 1996, p. 13.

³⁶ Varšuvos ŠA globėjo 1882 m. lapkričio 15 d. raštas, adresuotas Liaudies švietimo departamentui, *RVA*, f. 733, ap. 147, b. 953, l. 208.

³⁷ Varšuvos ŠA globėjo 1869 m. rugpjūčio 4 d. raštas einančiam liaudies švietimo ministro pareigas, *ibid.*, b. 670, l. 30.

³⁸ Varšuvos ŠA globėjo 1869 m. rugpjūčio 18 d. raštas adresuotas liaudies švietimo departamentui, *ibid.*, l. 32.

zijų auklėtiniai, o tada sprendimą priimdavo Varšuvos ŠA globėjas. Nebuvo laikomasi ir kitos įstatymo nuostatos, pagal kurią stipendijos turėjo būti skiriamos tiems lietuviams, kurie ruošėsi mokslinei³⁹ ar pedagoginei veiklai, nes jas gaudavo ne tik Istorijos-filologijos ir Fizikos-matematikos, bet ir Medicinos bei Teisės fakultetų studentai.

„Lietuviškoms stipendijoms“ devintojo dešimtmečio pabaigoje buvo iškilusi grėsmė, kai tuometinis Varšuvos švietimo apygardos globėjas Aleksandras Apuchtinas pasiūlė jas visiškai panaikinti ir pinigus pervesti į Varšuvos universitetą rusų studentų stipendijoms, kadangi „lietuviškos stipendijos nevisiškai pasiekia tą tikslą, kuriam jos įsteigtos, nes, viena, labai mažai lietuvių stipendininkų atsideda mokslinei veiklai, antra, lietuvių stipendininkų paskyrimas mokytojais šio krašto mokymo įstaigose nepageidautinas, nes jie toli gražu neišsaugo savo tautybės ir gerokai sulenkėja <...>“⁴⁰. Atrodo, kad Peterburge laikytasi kitos nuomonės, nes Apuchtinas, kaip rodo archyviniai dokumentai, negavo jokio atsakymo į šį pasiūlymą. Dar kartą grėsmė šių stipendijų gyvavimui iškilo XX a. pradžioje. Liaudies švietimo ministerijos valdytojas Grigorijus Zengeris 1902 m. siūlė atsisakyti šių stipendijų ir verčiau įsteigti Varšuvos universitete lietuvių tarmių katedrą (kafedru litovskich narečij). Likę pinigai būtų skiriami daugiausia rusų kilmės studentams. Tai atneštų keleriopą naudą, nes valdžia gautų vietinės valdžios tarnybai reikalingų specialistų, mokančių lietuvių kalbą, ir kaip atsvara už Rusijos sienų esantiems Lietuvos tyrimo centrams būtų sukurtas mokslinis centras Rusijos teritorijoje⁴¹. Šių stipendijų perkėlimo į Varšuvos universitetą sumanymas ne kartą svarstytas ir vėlesniais metais⁴².

„Lietuviškų stipendijų“ atsiradimo aplinkybės bei tikėtino jų iniciatoriaus Hilferdingo etnopolitinės projekcijos liudija, kad valdžia siekė pajungti atsirandančią lietuvių inteligentiją etnopolitiniams imperijos interesams. Posukiliminiu laikotarpiu ir XIX ir XX a. sandūroje toks tikslas daugeliui rusų politikų atrodė nesunkiai pasiekiamas.

³⁹ Beveik neabejotina, kad šiuo atveju kalbama apie mokslinę lituanistinę veiklą.

⁴⁰ Varšuvos ŠA globėjo 1888 m. vasario 8 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *RVIA*, f. 733, ap. 147, b. 670, l. 39.

⁴¹ Liaudies švietimo ministerijos valdytojo G. Zengerio 1902 m. gegužės 29 d. raštas vidaus reikalų ministrui, *Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla...*, p. 122–123.

⁴² Varšuvos ŠA globėjo 1903 m. birželio 24 d. rašto liaudies švietimo ministrui kopija, liaudies švietimo ministro 1908 m. gruodžio 5 d. raštas, adresuotas Ministrų komitetui, *RVIA*, f. 733, ap. 154, b. 431, l. 61–62, 56–58.